

Alföldy Jenő

Mi az, hogy „Mark Twain”?

Emlékképek a gyerekirodalomból

Amikor módszeresen kezdünk gondolkozni a gyerekirodalomról, és ennek örvén a gyerekirodalom befogadójáról, a gyermekről, s netán hasznos pedagógiai, alkotáslélektani és egyéb tanulságokra szeretnénk jutni, már késő: ekkorra már jóvátehetetlenül felnőtté váltunk, s tekintetünk alig tud áthatolni a felnőttvilág sűrű rengetegén. Ellenvetésül azt mondhatná valaki, hogy a gyermekbetegségeink is rég elmúltak már, mégis mi értünk jobban gyógyításukhoz, s nem maga a bárányhimlős vagy kanyarós gyerek. Csakhogy ez hibás logika, mert a beteg gyermek nem orvosa önmagának, az *orvoslás* mindig is a felnőtt feladata volt – az *olvasás* elsajátítását és gyakorlását azonban ő, a gyermek végzi, csaknem önállóan, attól fogva, hogy a betűkkel megismerkedett. Az olvasói élmény nem úgy *történik meg* a gyerekkel, mint a mandulagyulladás vagy a mumpsz, illetve a belőlük való kigyógyulás: bizonyos erőfeszítéseket is kell tennie érte – több-kevesebb ellenállást kell magában legyőznie, hogy a korának megfelelő műélvezet birtokába jusson. Mi viszont a gyerekirodalomról elmélkedve kétségtelenül olyasmire kényszerülünk, mintha az évtizedek óta kinőtt gyermekcipőt akarnánk felhúzni újból a lábunkra.

Ha van mégis valamilyen pötszerünk, amelynek igénybevételével boldogulhatunk ezen a területen, akkor nem egyéb az, mint emlékezetünk. Segítségével fölidézhetjük saját, gyakor volt mese- és versélményeinket, az első regényeket, amelyeket felolvastak nekünk, majd eleinte szótagolva, később folyamatosan, a kíváncsi és türelmetlen előrelapozás kezdeti kísértéseit legyőzve, olvasni kezdtünk. Felnőttként persze sok minden segítségünkre lehet alvó emlékezetünk fölélesztésében – gyermek- és ifjúsági irodalmi művek újraolvasása, szakirodalom, írói memoárok, az olvasó gyerekek megfigyelése, kikérdezése, tanulmányozása és így tovább –, de ezek iránt sem táplálhatunk túlzott bizalmat. A felnőtt olvasott gyerekirodalom és a különféle forrásművek egészen más funkciót töltenek be, mint amikor gyerekként fogadtunk be hasonló műveket, és a gyerekek nem nagyon szeretik, ha olvasmányélményeikről faggatják őket. Ez, azt hiszem, így is van rendjén. A felnőtt – legyen bár szülő, pedagógus vagy öregebb jó barát – körültekintően s bizonyos tapintattal próbál játékony katalizátorként belépni a gyerek és a könyv közti kölcsönviszonyba.

Ugyanazon könyvekkel kapcsolatban is nagy különbség tátong a gyermek és a felnőtt olvasó élménye között. Míg a gyermek tökéletesen beleéli magát a mesebeli királyfi, a juhászbojtar, Okos Kata, a kiséger vagy más kölyökállat helyébe, addig a felnőtt inkább a szerző vagy valamelyik fonóbeli mesélő szerepét próbálja rekonstruálni, azét, aki a történetet egykor kitalálta, variálta, helyezethet alkalmazta, stilizálta, s bizonyos hanglejtést, muzsikát és „dramaturgiát” adott a műnek. Igaz, a felnőttek egy része hajlamos arra, hogy többé-kevésbé maga is gyerekké alakuljon át mesélés közben. Előfordul, hogy a gyerek belemegy a játékba, s elfogadja, hogy a felnőtt éppolyan gyerek, mint ő, csak nagyobb, de általában mást vár a felnőttől: ragaszkodik az eredeti szerepekhez, ahhoz, hogy a felnőtt a jól értesült mesélő, ő pedig a tájékozatlan, szájtáti hallgató. Ebben a „normális”, mert bizalomteli felállásban teheti föl kérdéseit a gyermek, s jelezheti kétségeit, ha a mese vagy vers hallatán szükségesnek tartja – aztán vagy elfogadja a mű játékszabályait, vagy nem, s az esti mesét megszakítva, fálnak fordul és elalszik. A gyerekek közt vannak kielégíthetetlen kérdezők, és vannak, akik nemigen kételkednek a felnőttek szájából hallott vagy az írott szövegekben, akkor sem, ha meglepő dolgokról, csodás alakokról és eseményekről értesülnek. Az alaphelyzet ugyanis az, hogy a saját léteükrön kívüli világ ismeretlen, s amit a felnőtt mond, az nekik igaz, s amikor szól a mese,

akkor tudomásul veszi, amit hall, és örül, ha csodálkozhat a varázslatos történeteken. S éppúgy örül annak is, hogy azt hallja, amit már előre tud, mert már tucatszor is hallotta a mesét, még többször a ritmusélmény többletével kántálható verset.

Két fontos esztétikai élménytípusát regisztráltuk az előbbieken: egyik a meglepetés keltette csodálkozás, a bűvölet, másik az ismétlődésekben és fokozásokban megvalósuló reveláció, a ráismerés öröme. Mind a kettő a költői mágia eszköze. Ezek ideális arányát nem tudnám pontosan meghatározni, de kétségtelen, a siker jórészt azon múlik, hogy ezeket a kellő mérték szerint tudja-e váltakoztatni a mese. Gyereke válogatja, hogy milyen ez az arány. Mert a gyerek is egyéniség, más-már igényekkel, eltérő szokásokkal, alapélményekkel, fogékonysággal. A temperamentum is különböző. Van, akinek az ismétlés nyújt nagyobb örömet, és van, akinek mindig új élményre van szüksége. Nem mondanám, hogy az előbbi típus a nehezebb, s az utóbbi a fürgébb észjárású, s az sem biztos, hogy a folytonosan kérdezősködő gyerek okvetlenül okosabb, mint a mindent gond nélkül tudomásul vevő és „kritikátlanul” elfogadó. Nagy a különbség gyerek és gyerek közt abban, hogy melyik életkorban tör ki rajta a kérdezősködési láz, és mikor válik meghatározóvá a későbbi, hol pubertás-, hol kamaszkori, hol még későbbi szkepszis – a gyerek- és a felnőttkor közti átmenet idején kialakuló oksági szemlélet és a következtetési igény e szükségyszerű kísérőjelensége. A felnőtt olykor destruktívnak tartja a játékrontó közbekérdezőt: a mesélés játékszabályainak felborítását látja benne, pedig csak azzal szembesül, hogy a gyerek összeveti egymással a képzeletbeli és a tapasztalati világot. A kisgyerek sokszor úgy igyekszik oldani a mese által fölkellett feszültséget, hogy ilyesmit vet közbe: „De ugye nem igazából lett volna halál fia a legkisebb fiú, ha nem szólítja öreganyjának a hetvenhétret hajlott hátú anyókat?”

Minden nehézség ellenére hasznos lehet gyerekeink vagy tanítványaink megfigyelése, amint a mesét hallgatják, a könyvvel ismerkednek, ahogy befogadói élményekhez jutnak. Ám eközben újabb akadályokkal kell számolnunk. Egyrészt át kell hidalni azt az óriási távolságot, amely a megfigyelt és a megfigyelő személyiség között fennáll – a gyermek befogadói élménye mindig talányos marad számunkra, mert a tetszés meg a nemtetszés szűkszává, jórészt gesztusokban kifejezett, „metakommunikatív” jeladásait nem könnyű feldolgozni megfigyelői pozícióból. A megfigyelés ezen a téren legalább annyira befolyásolja a kísérlet tárgyát, mint a legtöbb más kutatási területen. A néma megfigyelés meg a részletekre vonatkozó vizsgálati módszer – például a „te kinek a helyében lettél volna legszívesebben?” kérdése – célravezetőbbnek tetszik, mint a tetszés-nemtetszés általalánosságban megrekedő firtatása.

Érdemes kétféle ismeretet egymáshoz rendelnünk, s egyiket a másik segítségével értelmeznünk: a gyerekkorunkban szerzett olvasmányaink emlékét – ami voltaképpen saját gyermekolvasói lényünk és egykori érzelmi hangoltságunk felidézésével egyértelmű – és a felnőttként summázó, véleményt alkotó énünket. Így a fölídézett gyermekkori olvasmányélményeinket felnőttkori világismeretünkbe foglalva próbáljuk elkerülni a félrevezető körülmények csapdait. Elbizakodottságra semmi ok: jó lesz, ha legalább arra emlékeztetjük magunkat, hogy milyen sokat felejtettünk ötvenöt-hatvan év alatt – sőt, már nyolc-tizenégy éves énünk másnap reggelére a villanyoltás előtti, a szülői tilalmat kijátszó, takaró alatti, zseblámpás éjszakai olvasmányainkból.

Azért így is meglepően sok minden megmaradt. Sok szerző nevét elfelejtettem, olykor meg se néztem, annál jobban megmaradt bennem a könyv mint tárgy emléke, a papír, a nyomdafestéké, az enyv illatáé, az illusztrációké. Vannak könyvek, amelyeknek csak az ábráira emlékezünk. A gazdagon illusztrált könyvek némelyikét el sem olvastam, mert beteltem a rajzokkal: úgy éreztem, már mindent tudok a szereplőkről és környezetükről, sok újat már nem tudhatok meg a szövegből. Ez nem volt igaz – csak nagyon töredékesen tudtam volna elmondani, miről szól a könyv, de szerencsére nem kellett róla beszámolni, ezért megmaradtam abban a hiszemben, hogy már ismerem a történetet. Így voltam egyik-másik Verne-könyvvel, talán azért, mert amikor négy évvel idősebb testvérem megkapta és olvasta őket, én még csak a képek nézegetésére voltam képes.

A kisebb gyereket alig érdeklí, ki a könyv írója, mikor és hogyan élt; ez csak úgy tizenegy-tizenkét éves korban kezd érdekessé válni. Vannak ötvenötvenöt éves könyvélményeim, amelyekre ma is „jól” emlékszem – vagy legalábbis elég éles emlékképeket őrzök róluk –, de fogalmam sincs, ki a könyv szerzője. Nem tudom, ki az írója első olvasmányélményeim közül például a *Csutora Jancsi és cimborái* című mesekönyvnek, amelyben sci-fi-szerű tudományos-technikai lódítások, furfangos valóságmesék és tréfás történetek váltakoztak egymással – középkori párbajhősök vetélkedésében dőlt el, hogy az erőnél is fontosabb az ész, és „mai”, azaz harmincas-negyvenes évekbeli cirkuszi bohócok, pierrók és árlekinók ültették föl egymást a porondon. A szereplőket egyszerű, jól körülhatárolt jellemvonások különböztették meg egymástól. Sok humor volt ebben a könyvben, Csutora Jancsi, a

bajszos-pipás, kedélyes figura például olyan gyorsan és óvatlanul röppent a forró afrikai sivatagból az északi sarkra repülő, gőzt lehelő vasparipáján, hogy bizony a hirtelen hőmérséklet-változástól megnáthásodott. Ma is magam előtt látom a rajzot, amelyen Jancsi a kandalló mellett üldögélve, jól bebugyolálva, gőzölgő teával ápolgatja magát... Ugyanígy nem tudnám megmondani, kitől származik az *Okos Bence* című, rég nem látott képeskönyvem, amelynek hőse, a kucsmás-csizmás parasztfiú, egy igazi „matematikai zseni”, a királyi udvar urait kápráztatja el bűvös négyzeteivel és jól kifundált számtani feladványaival. A könyv nyilván a falusi tehetségkutató mozgalom lázában keletkezett a harmincas évek végén. Sok jóra való törekvés ment füstbe a közbejött világháború éveiben, majd a negyvennyolc után beköszöntő sematizmussal, amely a gyermekirodalmat is előntötte. Ez azonban alig érdekelt Okos Bencével kapcsolatban hat-hét évesen, csupán a mindenféle nagyurak és tudorok eszén túljáró gyerekhős története nyűgözött le, anélkül, hogy a bűvös négyzetek és a számtani feladványok rejtélyei különösebben lekötöttek volna.

Korai kedvenceim közt megemlíteném még azt a könyvet, amelyet sokáig legtöbbször forgattam: ez a *Gulliver utazása Liliputban* gyermekeknek szóló átíratja volt, a regény amerikai rajzfilm-változatához készült Walt Disney-rajzokkal illusztrálva. Nem tudtam betelni vele – és be kell vallanom, hogy főleg azok a részletek ragadták meg képzeletemet, amelyek egyáltalán nem szerepelnek Jonathan Swift eredeti művében. Például Fecsegi, az öreg bakter, aki az óriást, azaz a hajótörött Gullivert fölfedezi a tengerparton, vagy a liliputi király udvarában spionkodó három cselszövő, akik előkészítik a háborút a szomszéd birodalmacska ellen. A tréfás kedvű átdolgozó, illetve fordítója így nevezte meg őket: Eszecs-kém, Szemecs-kém és Fülecs-kém. Merthogy *kémek* voltak az istenadták. Mit mondjak, el voltam ragadtatva ettől a humortól hat évesen. Gyerekkorban egész más alapon dől el, mint a felnőttben, hogy jó-e a könyv vagy sem. Amikor egyetemi vizsgáimra készültem, s belefelejtkeztem a kötelező olvasmányokba, Swift újból egyik legkedvesebb íróm lett, de korántsem azért, mint amikor hét-nyolc évesen fogadtam szívembe. A gyerekeknek szánt átírat magyar fordításának alig volt köze az ő-Gulliverhez, annál több a számomra ismeretlen átdolgozóhoz és az illusztrátorhoz, Walt Disney grafikaírók felhasználásához.

Nehezemre esne most mélyebben belevágnom az egyik legkényesebb témába, ami a gyerekirodalom kapcsán fölmerülhet: a *giccs* kérdésébe. Tisztában vagyok vele, micsoda kiáltó esztétikai különbség van az eredeti *Gulliver* és a hollywoodizált gyermekváltozat között – valahogy mégis kínos álszentségnek vagy illetéktelenségnek érzem, hogy esztétaként anatómiát kiáltok a színes cukormázra, mellyel a szatirikus regényt bevonták, és édeskés nyalókát csináltak a jelentős műből. Akinek ez volt a kedvence hat éves korában, az ugyanis én voltam, így ez az emlék arra int, hogy megfelelő körültekintéssel nyilatkozzam a gyerekkorban fogyasztott szórakoztató könyvészeti termékekről. Annál is inkább, mert az elmúlt évtizedek folyamán sok iskolában megfordultam (apakti óvodákban is), és az osztálytermek, folyosók falain mindenütt visszaköszöttek az amerikai filmek Miki egerei, Donald kacsái, Plútó kutyái és más mesealakok. De újabban épp olyan gyakran feltűntek a jó ízléssel kitalált Mici mackó-, Malacka- és Füles-figurák is, Saint-Exupéry hercegecskéi, kisorókái, Félix Salten Bambija, Csukás István Sütije, a vidám cimborák Lázár Ervin erdei kompániájából, a rajzfilmből ismert Vuk és Karak – és így tovább, a vízipók-csodapóktól a Jankovics Marcell által rajzfilmre álmódott Kukorica Jancsiig, János vitézig. Bizony hogy nemcsak a gyerekkönyv és a meseillusztráció utóbb felsorolt művészei és nagymesterei, hanem az ügyes irodalmi, grafikai és filmes kis- és nagyiparosok is megnyerik maguknak a gyerekeket, és tanítóik is bajosan tudnának ezen változtatni. Kénytelenek figyelembe venni azt a tágabb környezetet, amelyben a gyerekek élnek, s ez a környezet a játékipar és a televízió révén igen tág hatósugarú. Nem mondhatok egyebet, csak annyit, hogy az óvodai és iskolai kínálatban legyenek mindig jelen a gyerekirodalom és művészet remekei is – nehogy a giaccs kiszorítsa őket. S legalább a tankönyveinktől tartsuk távol az ilyen műveket (Walt Disney rajzai már fel-felbukkantak egyik-másik első osztályos tankönyvben, itt-ott Barbie baba is). Főlősleges volna ezek kártékony voltáról elméldnem, nemcsak azért, mert óriási ellenállásba ütköznek, hanem azért is, mert a gyerekeket körülvevő világgal együtt készen kapják őket a tanítók. Talán elég annyit elmondani róluk emlékeztetőül, mint a cukorkáról, a rágógumiról vagy a kóláról: ártalmas, jóllehet édes és illatos. Tudnivaló ez, miként az is, hogy kenyér, krumpli, főzelék, csirke, hal és saláta helyett nem táplálhatjuk gyermekeinket rendszeresen marcipánnal, cukros tejszínhabbal és tic-tac-kal. S a lelki higiénia nem kevésbé fontos, mint az egészséges táplálkozás.

Folytatódjék azonban a visszatekintés fél évszázadosnál régebbi könyvtelvényeimre. Le sem tagadhatnám, hogy leggyakoribb olvasmányaim sokáig a népmesék voltak, még tizenegy-tizenkét éves koromban is, míg nem átadták helyüket a nagyobb olvasói önfegyelmet kívánó, de kalandokban és izgalomokban korántsem szűkölködő Fekete István-, Molnár Ferenc-, Verne-, Jókai- és Dumas-regé-

nyeknek, Gárdonyinak, Móricznak, Mikszáthnak és a többieknek. Addig a székely tündérmesék voltak a kedvenceim Benedek Elek könyveiben, hasonlóképpen a kalotaszegi és más vidékekről származó népmesék, Kriza János, Arany László, Móra Ferenc gyűjtései, Illyés Gyula és mások feldolgozásai. Ezeket persze sűrűn váltogattam a Grimm testvérek, Hauff és Bechstein meséivel, amelyek egészen más szellemiséget árasztottak, hát még azok a Wilhelm Busch karikatúráival telerajzolt rosszcsont-történetek, amelyek hátborzongató gonoszítottakat mutattak be izgalmasan és nevetetően, miközben kellő ijedelmet is keltek bennem. Ezek főleg abban különböztek a magyar népmeséktől, hogy naturalisztikusabbak voltak – a javítóintézetbe való lurkók rendszerint élethű falusi vagy kisvárosi környezetben követték el viszolyogtató csínyjeiket, az ódon népmesék pedig egy álomszerű mesevilágban játszódtak, amelyet nem lehetett összetéveszteni a valósággal.

Alsós (akkori szóval: elemista) koromban jól egészítették ki ezeket az olvasmányokat Lev Tolsztoj jól temperált meséi. Az orosz klasszikus történeteit életszerűnek és igazságszeretőnek éreztem, s nem zavart, ha volt bennük némi kegyetlenség, mert a világ rendje nem borult fel tőlük, beleilleszkedtek az ember és a természet kölcsönviszonyába. Igazi mesevilágot varázsoltak elém a tajgán élő emberekkel s az emberszerűen viselkedő erdei és háziállatok sokaságával – a mesék állathősei is megérnének egy külön misét –, s ez a világ akkor sem volt idegenszerű, ha egészen más ésjárást, életformát és kultúrát éreztetett az orosz muzsikok és bojárók világa, mint amilyenben én magam éltem. Utólag csodálkozva veszem tudomásul ezt, ahogy az ugyancsak sokat forgatott *Ezeregyéjszaka* meséinek hatalmas idő-, tér- és mentalitásbeli távolságát is milyen könnyűszerrel áthidaltam. Bámulatos, hogy természetlő fogva milyen könnyen tudunk azonosulni a másféleséggel, a saját magunkétól eltérő emberfajtákkal, a legkülönbözőbb népek, nemzetek, társadalmi osztályok fiainak ízlésével, vérmérsékletével. Hiszen a névtelen és fölszámíthatatlan szerzőktől származó magyar népmesékben is megvolt erre az alap: a legkisebb királyfi bármikor váltható bennük a nincstelen szegényember legkisebb fiával, az erdei állatka és a pipe a hétfejű sárkánnyal meg a griffmadárral. A mesékben megfigyelhető erkölcsi ellentétek és az osztályellentétek közé nem tehetünk egyenlőségelet olyan gondtalanul, mint ahogy az iskolában tanították az ötvenes években, s még jóval később is. S az arab, a perzsa, a hindu vagy a kínai mesék hőseivel, szultánokkal, nagyvezírekkel és pária-gyerekekkel éppúgy együtt éreztünk – és éppúgy együtt éreznek a mai gyerekek is –, mint a magyar mese kisbojtárjával, királykisasszonyával vagy más mesehősökkel.

Megunthatatlan – legföljebb idővel mintegy „kinőtt” – olvasmányaim, a magyar népmesék, tündérmesék ugyanúgy nem takarékoskodnak a borzalmakkal, mint a többiek. Csupán közelebről megnézve különböznek ebben a tekintetben is azoktól a német eredetű, kicsiknek szóló meséktől, amelyek oly nagyon elterjedtek Magyarországon: a *Hőfihérkétől*, a *Piroska és a farkastól*, a *Jancsi és Juliskától*. Karinthynek tökéletesen igaza van, amikor humoreszkjében fölidézi a gyermekének mesekönyvből mesélő apukát, aki az élve felkoncolástól, kemencébe vetéstől, kútba fojtástól, megmérgezésétől és az embrevéstől a lefejezésig terjedő történeteken elhűlve így sóhajt föl az ironikus megkönnyebbülés kedvéért: „Ugye, mennyi báj és szépség van egy ilyen mesében?” Hát igen. A boszorka azért táplálja ketrecében Jancsit és Juliskát, hogy minél kövérebbek legyenek, amikor megsüti őket. Morbidabbat ki sem lehetne találni. A „gyermeki lélek” azonban, amelyről oly sok érzélgős butaságot fecsegték már össze, elképesztő rugalmassággal, hallatlanul erős lelki immunrendszerrel fölfegyverkezve, és valami nehezen követhető, mégis szilárd erkölcsi érzékkel tudja túltenni magát a gyermekmesékben feltáruló szadizmuson, kannibalizmuson s a különféle perverzításokon. Erkölcsi biztonságát jórészt annak köszönheti, hogy meg tudja különböztetni az igazságot az igazságtalantól. Persze az esti felolvasás után gyakran szüksége van a gyerekeknek a felnőtt segítségére, hogy mielőtt álomba merülne, a megidézett démonok elkotródjanak az ágy alá. Azt is megérti – a mesékben oly gyakran fölmerülő látszatok ellenére –, hogy bár a szép a jó megfelelője, a csúf pedig a gonoszé, azért a látszat gyakran csal: a királyfi varangy alakban sem gonosz, és a hetvenhétret hajlott vénségek néha tündérr királylányokká változnak át, ha keresztülbucskáznak a saját sarkukon.

A gyerekirodalom éppúgy nem nélkülözi a horrort, mint a felnőtteknek szóló művek, a nemesen zengő ókori és középkori eposzok, a modern háborús regények és a hazáért, szabadságért folytatott harcokat megidéző elbeszélések vagy ezek filmváltozatai. Bárki tapasztalhatta már, hogy a gyerekek sokáig lelki megrázkódtatások nélkül fogadják az elképesztő rémtörténeteket, de egy-egy apró részletre néha váratlanul heves érzelmenyilvánítással reagál. Sok évvel ezelőtt, egyik este követelte három és fél éves fiam, hogy a farkas menjen a malac közeléből, nehogy véletlenül fel akarja falni. Kiderült, hogy az előző este szívébe zárt mesefigurával, Mazsolával azonosította a malacot, őt pedig nem lehetett bántani.

Mégsem ajánlanám, hogy óvjuk meg gyerekeinket az erős ingerektől, az ijesztő mesealakoktól, a lángot fúvó sárkányoktól, a borzalmas boszorkányoktól, ördögöktől, a dermesztő szél- és jégkirálytól vagy az egész családot nagymamástul-nagypapástul felfaló gömböctől. Ellenkezőleg: épp ezekre van szükség, őket kell földézni, hogy tőlük megszabadulva, Erős Jánossal, Kukorica Jancsival, Vitéz Jankóval vagy a bátor kiskanással azonosulva eljussanak a katarzishoz, amely semmivel sem alacsonyabb rendű a mesékben, mint az aiszkhüloszi vagy a shakespeare-i tragédiákban.

Nem sokkal az után, hogy a gyerekek vannak már „kedvenc könyvei”, lesznek „kedvenc írói” is. Ez úgy a kisgyerekkor múltával, kilenc-tíz éves korban következik be. Az én kedvenc íróm Mark Twain volt tíz-tizenkét éves koromban, és nagyon érdekesnek találtam, amikor megtudtam, hogy neve írói álnév, s az író ifjúkori életformájára, folyami hajós múltjára utal: „mark twain” körülbelül annyi, mint „kettes mélység”. (Ez azért is érdekes volt, mert írói minőséget sugallt számomra – kezdetleges esztétikám szerint az eszmeiség vagy lelkiség *második fokozatára* utalt, egy viszonylag emeltebb szintre, mégsem annyira „mély” minőségre, hogy már csak felnőtteknek való legyen.) Az *Egri csillagok* olvasásakor ugyancsak jó volt megtudnom, hogy az idős Gárdonyit az „Egri Remete” ragadványnévvel illették kortársai. Ez növelte az író komolyságát, szavahihetőségét. Az ilyesmi persze a műben dől el, de a ráadásinformáció kedvező hatását sem tagadhatom. Azt is derék dolognak tartottam, hogy a Buda–Konstantinápoly utat Gárdonyi maga is végigjárta, mielőtt megírta volna hőseinek ezt a háromszázhatvan évvel korábbi vállalkozását. Nem értek egyet azokkal a mostanában terjedő véleményekkel, amelyek szerint az írói életrajzok teljességgel fölöslegesek. Amikor olvasunk, a beszélőt valamiképpen azonosítani próbáljuk egy elképzelt arccal, egyéniséggel, és ha nem tudjuk, hogy bajszos volt-e vagy sem, kövér-e vagy sovány, barátságos vagy szigorú-e a szemöldöke, beszédességéről vagy hallgatagságról árulkodott-e a szája szöglete, addig nem szólal meg bennünk egyértelműen az elképzelt hang, amellyel a szerzőt azonosítjuk. S ebben nemcsak az író arcképének van szerepe, hanem legalább annyira sorsának, léhelyzetének is; a portré nem pótolja a rövid életrajzot, amelyből egy-két színes és életszagú részlet sem hiányozhat. Mark Twaint olvasva, én fiatalos, vidám tenornak hallottam az író hangját. Egy sokat megélt vagabund, akitől a személyesen megélt kalandok sem idegenek. Gárdonyi mesélőhangját nagyapószerűen mélynek, komolynak és kissé tanító bácsisnak érzem, egyben megbízhatónak. Ő sosem csap be egy jópofa bemondás kedvéért, míg amerikai kedvencemnek nem minden állítása vehető komolyan, például amikor a rongyosra olvasott *Koldus és királyfi* éles kanyarokban, fordulatokban bővelkedő meséjével kápráztat el – de mégis elkápráztat! Gárdonyi az oktatóm volt, akit szeretni is tudtam, Mark Twain a barátom, akire szerettem volna hasonlítani, noha sejtettem, hogy szívesen füllent.

Olvasói pályafutásunk során a beszéd megtanulásától a nagyobbacska gyerekkorig tartó időszak nagyjából az ártatlanság kora. Igaz, harmadikban-negyedikben már olyasmit is tudomásunkra hoznak az iskolában és az otthoni lapozgatásra szánt tankönyvekben, hogy a költő miféle szándékkal írta meg a *Nemzeti dalt*, s attól fogva már nemcsak azt jelenti a vers, amit közvetlenül értünk rajta, hanem sok minden mást is. Ezért a pedagógiát és az irodalomtudományt a majd’ mindenkori ellenszenvvel és előítéllettel kezelő, alkalmi és hivatásos kritikusok rendszeresen elmarasztalják a pedagógusokat és az irodalmi művek elemzőit, korántsem minden esetben okkal és joggal. Okkal-joggal igen, amennyiben magyarázatuk maga alá gyűri és megöli a mű nyújtotta élményt. De okatlanul és jogtalanul, amennyiben le akarnak beszélni minket arról, hogy a művet értelmezzük, gondolkozzunk róla, és elhelyezzük a többi tudnivaló közé. A negyvennyolcas forradalom és Petőfi vezető szerepének ismerete nélkül a *Nemzeti dal* nem egyéb, mint pattogó hangulatú, serkentő szándékot kifejező dal, amely érezhetően valami jó és valami rossz közti választásra és cselekvésre biztat, de hogy mi végre, arról – ha nem áruljuk el neki – fogalma sem volna a gyermeknek. Ő csak annyit lát maga körül március tizenötödikén, hogy ünnepséget tartanak, zene szól, a felnőttek más hangon beszélnek, mint máskor, kokárdát tűznek a gallérjukra, és zászlócskát adnak a kezükbe. A történelem mankóját sem lehet egyszer s mindenkorra sutba vágni a „modern” oktatási elképzelések kedvéért, amelyek mindenáron vegytsza esztétikai élmények fölkeltésére törekszenek. Nem kisebb szakértőre hivatkozhatom, mint T. S. Eliot, aki szerint nem lehet egy műről érvényesen elemzést adni úgy, hogy ne hoznánk szóba olyasmit is, ami nincs benne közvetlenül, s ami esztétikai tartalmától független háttérismeret, körülállás, adalék. Nem bizony. Petőfiről jó tudni, hogy történelmi szerepe volt versének. És ahhoz, hogy hallhatóvá legyen belső hallásunkban a *Huckleberry Finn* mesélőjének hangja, amint az író elmeséli a Mississippin tutajozó szereplők kalandjait, bizony nem árt, ha tudjuk, mit is jelent magyarul az, hogy „Mark Twain”.

Ha földézném, mit éreztem 1947. vagy 1948. március 15-én, a Nemzeti Múzeumban, amelynek mellvédjén elszavalták a *Talpra magyart*, nem tudom, hasznát venné-e a gyerekirodalom iránt érdek-

lódó, fiatalabb nemzedék. De a zseniális vers – amelynek esztétikai hatáselemeiről, szerkezeti bravúrájáról, lélektani és hangzásbeli szépségéről a többiek közt Illyés Gyula és Vas István írt remekebbnél remekebb elemzést – történelmi nyomorúságaink miatt jelképességében is szinte mindig az adott jelennek szóló, konkrét üzenetet hordozott, mióta csak élek. Negyvenkettőben és negyvenháromban életkori okokból még nem foghattam föl az antifasiszta tömegdemonstrációvá duzzadó pesti, március tizenötödikei megemlékezéseket, de 1947-ben már kapott a vers egy adag őszintén demokratikus és hazafias felhajtóerőt, s megéreztem-sejtettem valamit a *Nemzeti dal* időszerű jelentéséből. 1952-ben, amikor a verset egészében Rákosi ünneplésének szolgálatába akarták állítani, az itt-ott elhangzó, hangerősítőre kapcsolt versen valahogy mégis átütött a szabadság pátosza és reménye, jelezve Petőfi kisajátíthatatlanságát. Hasonlót éreztem érettségi évemben, 1957 elején is. Folytathatnám a sort 1973-mal, amikor fiatalokat vertek meg az utcán, s vittek be a rendőrségre, amiért szó szerint vették a költemény szabadságharcos üzenetét, és 1989-cel, amikor *majdnem* teli tudóval zengett a mű refrénje, emlékezetem szerint Cserhalmi György hangján, a Magyar Televízió színháza előtt. Ez a „majdnem” is fontos: azt az enyhe szorongásomat jelzi, amitől a rendszerváltás sokat ígérő pillanatában sem szabadulhattam – nyilván hozzászóktam az évtizedek folyamán, hogy a vers mindig az önmagát demonstráló látszat ellenében képviseli az igazságot.

Az *Egri csillagokkal* kapcsolatban szívesebben beszélek a mű erotikus üzenetéről, mint hazafias nevelő hatásáról. Azt hiszem, ez a rejtettebb érzelmi kisugárzás a legfontosabb egy jó ifjúsági regényben. Gergő és Éva játszótársi, majd szerelmi története, tiltott és titkos házassága, kalandos utazása, küldetése és létküzdeme, amely a családon, Török Bálint kiszabadítási kísérletén át Eger védelméig gyűrűzik, ezen az érzelmi alapon nyugszik: az erotikus vonzalmon, ami nélkül az úr-jobbágy ellenében átívelő szolidaritás és a közösen vállalt feladatok üressé és hiteltelenné válnának.

Aligha tévedek abban, hogy az ifjúsági irodalom legérzékenyebb pontját érintettem ezzel. Közhelyigazság, hogy a tíz-tizenéves korosztálynak szóló irodalom a legnehezebb írói feladat: a pubertáskorú *már* nem gyerek, és *még* nem felnőtt. Dajkamesék, csilingelő versikék már nem érdeklik, a „komoly” társadalmi és lélektani problémákat feldolgozó regények befogadására pedig még nem érett meg. Füst Milán emlékeztet *Látomás és indulat* című alapművében: mindnyájan ismerjük azt a belső ellenállást, amelyet egy ezeroldalas könyv elolvasása előtt kell magunkban leküzdeni. Ahelyett, hogy szégyenlősen megkerülnénk ezt a mindennapos érzést, jobb, ha szembenézünk vele, különösen ma (és már jó ideje, legalább negyed évszázada) az olvasási kedv, mondhatom, vészes megszappanása idején. Ennek okát nem csak a legtöbbször emlegetett televíziózásban látom. A tévé nemcsak az időt és energiát vonja el a fiataloktól és az egész olvasóközönségtől, nemcsak a könnyebb megoldást kínálja az élmény- és ismeretszerzéshez, hanem részese egy általánosabb jelenségnek is. Annak, hogy a mai élet megfosztja a felnövekvő nemzedéket a titoktól. Attól, ami az élet nagy, felnőttkorban megnyíló (ha megnyíló) misztériumait eltakarja előle. Arra a petrarcai lepelre, ahogy ő mondta, „bájos lepelre” (vagy talán így pontosabb: arra a *büvös lepelre*) gondolok, amely a késő középkori költő szerint nem csökkenti, hanem, ellenkezőleg, növeli, sokszorosára növeli érdeklődésünket, várakozásunkat és vágyakozásunkat a lepel mögötti dolog iránt, a festményen vagy a versben a test, a csók, a szerelmi beteljesedés iránt. Aki ezzel nem számol, aki ezek nélkül akar ifjúsági, sőt gyermekirodalmat művelni, az nincs tisztában a feladatával, és jobb, ha inkább a felnőtteknek szóló altatóirodalomban vagy másutt próbál érvényesülni.

Az egyik Tom Sawyer–Huckleberry Finn-történetben a két pajtás lánynak öltözve tér be egy nénihez, abban a reményben, hogy végre kapnak valamit enni, mert napok óta szökésben vannak. A néni gyanút fog, és egy pamutgombolyagot vet az egyikük ölébe: „na kapd el ezt, lányom”. Amikor látja, hogy a megszólított összekapja lábát, rögtön tudja, hogy fiúkkal áll szemben: a lányok ilyenkor szétfeszítik a szoknyájukat, hogy az ölükbe hulló tárgy fennmaradjon rajta. Azóta sem tettem kísérletet, hogy ellenőrizzem ezt a megfigyelést, de a lányok és a fiúk közti különbségről szerzett ismereteimhez ez a kép most már visszavonhatatlanul hozzátartozik. A szerelmes kamaszfiú is egyszer s mindenkorra Tamás úrfi viselkedésével azonos számomra, ahogy a szőke Beckyvel incselkedik. Azt hiszem, ilyen apró és látszólag jelentéktelen emléktörödékek által őrződnek meg életre szólóan legemlékezetesebb olvasmányaink.

Ezekhez kellene ragaszkodnunk, amikor szembenézünk a könyv, az olvasás aggasztóan növekvő veszélyeztetettségével.